

Книжкові пам'ятки: електронні інформаційні масиви

Питання роботи з книжковими пам'ятками постійно перебувають у центрі уваги книгознавців і з кожним роком стають дедалі актуальнішими. Необхідність збереження інформації, що міститься у давніх книжках, та її розповсюдження, книжкова культура минулого, умови зберігання оригіналів та їхніх копій, доступність книжкових пам'яток, стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, інші об'єктивні та суб'єктивні фактори постійно впливають на стан пам'яток писемності та друку й на роботу фахівців з цими артефактними документами. Саме ці проблеми обговорювалися на секції «Книжкові пам'ятки: електронні інформаційні масиви».

У роботі секції взяли участь науковці та студенти магістратури Київського національного університету культури і мистецтв. Всі доповіді були присвячені актуальним питанням розвитку історичного книгознавства, інноваціям у бібліотечній справі, зокрема створенню електронних баз даних стародруків та рідкісних видань, а також виготовленню повнотекстових копій найбільш цінних книжок.

Велику зацікавленість викликала доповідь **О. О. Гусєвої** «Звід російських книг кириличного шрифту XVIII ст. (друкарні Москви і Петербурга) та універсальна методика їх атрибутування». Це був справжній майстер-клас. Олександра Олексіївна Гусєва, відомий знавець кирилических стародруків, є автором визнаних спеціалістами методик з ідентифікації кирилических українських і московських видань XVI–XVII ст., що активно застосовуються фахівцями стародрукованої книжності. На секції вона продемонструвала присутнім нові, відкриті нею, ідентифікаційні ознаки московських кирилических видань XVIII ст. Доповідачка представила колегам один із методів атрибуції, універсальний за своєю сутністю, заснований на аналізі клейм друкарів. Працюючи над укладанням наукових описів російських видань XVIII ст., авторка з'ясувала, що позначки у вигляді кількох літер на берегах першого аркуша зшитків стародруків, які добре відомі всім дослідникам цих книжок, є початковими літерами імен друкарів, а цифри поряд – номери друкарських верстатів (станів, їх було в Московській друкарні на той час до 35), на кожному стані працювало по 4 тередорщики. Це і є своєрідні клейма друкарів. Названий елемент оформлення стародруків залишався досі не помічений дослідниками, принаймні, був незрозумілим. З'ясувати його допомогла «Наказна грамота» 1664 р., знайдена О. Гусєвою, в якій йдеться про те, що тередорщики зобов'язані ставити власні імена на свідчення того, що друк рівний. Ці позначки друкарів, а інколи астериски, значення яких до кінця не з'ясовано, властиві тільки московським друкам XVIII – першої чверті XIX ст. Доповідачкою бу-

ла продемонстрована створена нею база даних з ґрунтовними описами названих видань (до 2 тис.), в якій зафіксовано близько 350 тис. аркушів з клеймами, до 1000 гравюр, 1145 видань з визначеною нею кількістю рядків на сторінці.

Зав. відділу НБУВ, канд. мистецтвознавства **Г. М. Юхимець** та н. с. **І. І. Цинковська** розкрили особливості художнього оздоблення почаївських стародруків та значення електронного альбому відповідних зображень для наукових досліджень. Автори довели, що робота майстрів Почаївської школи визначалася дуже високим рівнем художнього оздоблення. Навіть у ранніх почаївських виданнях орнаментальні прикраси, заставки, кінцівки, титули, ініціали використовувалися як обов'язкові елементи, які наразі дозволяють ідентифікувати дефектні почаївські друки.

Деякі проблеми створення повнотекстових електронних копій рідкісних видань проаналізувала завідувачка відділу рідкісних і цінних книг Національної парламентської бібліотеки України **О. В. Лазарєва**. Серед кола питань, з якими стикнулися співробітники її відділу при проведенні роботи з поцифрування рідкісних видань, можна виділити такі: 1) критерії відбору. Співробітники цієї книгозбірні визначили для свого фонду пріоритетними видання на кислотному папері, насамперед, українські видання кінця XIX – поч. XX ст., які сьогодні користуються підвищеним попитом; 2) проблема програмного забезпечення та фінансування робіт; 3) відсутність координації дій як у межах бібліотеки, так і бібліотечної мережі Міністерства культури і бібліотечної системи України в цілому; 4) для користувачів читальної зали відділу цифрові копії не доступні, оскільки в залі немає комп'ютера для цієї мети.

За 2,5 роки поцифровано близько 200 видань. Їх список виставлено на сайті Національної парламентської бібліотеки України. Паралельно з поцифруванням створюється електронна бібліотека українки.

Доповідь викликала жвавий інтерес та зацікавленість у аудиторії. Були обговорені проблеми, з якими стикаються всі бібліотеки, відбувся обмін досвідом. Головний висновок, якого дійшли співрозмовники – не забувати про мету роботи: не тільки виготовлення копій, але й обслуговування ними. Крім того, потрібна корпоративність і координація в роботі, щоби не витратити час на копіювання тих видань, що вже поцифровані і виставлені для користування в іншій бібліотеці.

Про актуальність створення електронної бази даних видань друкарні Бердичівського монастиря босих кармелітів, яка діяла у другій пол. XVIII ст. – першій пол. XIX ст., йшлося у виступі н. с. НБУВ **І. О. Римарович**. За твердженням дослідниці, ця друкарня була найбільш продуктивною католицькою монастирською

друкарнею на етнічних українських землях у зазначений період, і її продукція відіграла певну роль у релігійному та культурному житті регіону. Укладання репертуару стародруків, які вийшли з-під її верстатів, важливе і в плані підготовки нової редакції зведеного каталогу українських стародруків, що ініціюється наразі академіком НАН України, директором Інституту українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАНУ, одним з авторів друкованого «Каталогу українських стародруків» Я. Д. Ісаєвичем, і, безперечно, допоможе в атрибуції дефектних примірників або книжок без вихідних даних, що через це зберігаються неописаними у фондосховищах країни і за її межами.

У повідомленні с. н. с. НБУВ, канд. іст. наук **Л. М. Дениско** «Досвід укладання електронного каталогу колекції рідкісних видань НБУВ» розкрито зміст і характер відповідної діяльності. Проведена робота складалася із декількох етапів. Перш ніж розпочати безпосереднє внесення записів, була проведена значна підготовча праця, що включала в себе перегляд всієї колекції на предмет визначення необхідних характеристик або полів бази даних для книгознавчого анотування кожної книжки. Всі відомості, котрі характеризують книжку як рідкісну чи цінну, вносилися на картки службового топографічного каталогу, що дало змогу скоротити час у подальшій роботі і вводити описи до електронної бази не *de visu* з книжок, а з цих карток. Елементи опису зв'язалися з книгою лише тоді, коли поставали якісь питання. Другий етап – знайомство з програмою ИРБИС, вивчення її можливостей і пристосування до описів рідкісних видань. Третій етап – безпосереднє внесення описів книг колекції за допомогою програми ИРБИС. Останнім має бути редакційний етап, який допоможе виявити розбіжності та помилки в описах, сприятиме уніфікації описів у електронному каталозі (описи робилися різними співробітниками, в різний час). На сьогодні до бази даних внесено описи понад половини книжок колекції.

Н. с. НБУВ, канд. філол. наук **Н. В. Заболотна** у доповіді «Науковий каталог почаївських кирилических стародруків: проблеми створення електронної бази» розкрила цікаву перспективу дослідження почаївських стародруків і ознайомила присутніх із проблемами, які постають у такому дослідженні, та шляхами їх розв'язання. Доповідачка розповіла про ті примірники почаївських стародруків у НБУВ, що досі не були відображені у науковій бібліографії, зупинилася на принципах атрибуції дефектних примірників або аркушів, торкнулася технічних проблем при роботі над створенням електронної бази, зокрема – браку потрібних досконалих кирилических шрифтів. У доповіді було висвітлено принципи побудови майбутнього каталогу, а також структуру майбутнього альбому художнього оформлення почаївських стародруків.

Зацікавлення присутніх викликав виступ «Рідкісні кирилическі стародруки в приватних зібраннях колекціонерів та введення інформації про них до елект-

ронних інформаційних ресурсів книжкових пам'яток» провід. наук. співробітника Музею книги та друкарства України **В. І. Бочковської**. Саме взаємодія з приватними власниками стародруків дозволила керівництву Музею отримати для наукової роботи чимало електронних копій рідкісних видань. У науково-дослідному та науково-експозиційному відділах Музею ведуться різні види робіт, серед яких чільне місце посідає і робота з колекціонерами. Необхідність атрибуції і наукового опису раритету усвідомлена на сьогодні не лише фахівцями-музейниками, але й колекціонерами. Як виявилось, така співпраця є корисною з багатьох причин. Налагоджуються контакти з потенціальними меценатами музею, створено ґрунт для отримання музеєм додаткових коштів за проведену роботу з атрибуції і наукового опису книг з приватних колекцій. Це також дає можливість спеціалістам виявити рідкісні стародруки, які не були введені у науковий обіг. Музей не завжди може отримати таку книгу в подарунок, проте дає змогу створити її електронну версію для наукових досліджень.

Саме про одне з таких видань, яке пощастило виявити у приватній колекції, і йшла мова у доповіді. Так, знайомство з примірником львівського «Псалтиря» 1702 р. із приватної колекції (з титульним аркушем та з мінімальною втратою аркушів), а також виготовлення електронної копії цієї книги дало можливість більш точно атрибутувати і описати чотири відомі примірники цього видання з музейної збірки, які є дефектними, зі значними втратами. Без сумніву, це зможе допомогти у визначенні інших примірників цього ж видання.

Технології формування інформаційних ресурсів бібліотечних фондів потребують опанування нових знань і сфер діяльності. Одним із завдань інформаційного обслуговування стає створення електронних колекцій та бібліотек, що дає змогу піднятися на новий рівень якості формування, зберігання, організації та розповсюдження інформації. В доповіді канд. іст. наук, с. н. с. НБУВ **Т. Є. Мяскової** висвітлено етапи створення електронних бібліотек. Першим етапом має бути створення електронної картотеки колекції (зібрання) – бази даних, що включає повноцінний формалізований опис документів за кількома пошуковими полями (звичай 5–10) та точною фізичною адресою документа (місце книги на полиці). Другим етапом є доповнення електронної картотеки графічними образами документів (шляхом сканування та копіювання сучасними цифровими апаратами). Нарешті, останній етап – електронна картотека та масив графічних образів доповнюються файлами, що містять повні тексти документів. Т. Є. Мяскова підкреслила, що вказані етапи розглянуто з точки зору можливості їх здійснення у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. Першочерговим завданням є уведення у науковий обіг тих колекцій та зібрань, які перебувають на стадії реконструкції і не мають відповідних каталогів, через що недоступні для широкого кола науковців. Не менш важливим є внесення до електронної картотеки

вже існуючих каталогів, наприклад, колекції періодичних видань, з метою об'єднання всіх баз даних у єдину комп'ютерну мережу та надання можливості читачам користуватися електронною версією інформаційних ресурсів НБУВ. Ще одним завданням є створення електронних версій рідкісних і цінних видань шляхом сканування чи фотокопіювання, що дасть змогу відмовитись від обслуговування оригіналами. Електронні ресурси допоможуть сформувати новий контингент читачів – користувачів електронних продуктів, інтереси яких потребують відповідного ставлення до себе з боку адміністрації бібліотек.

Під час роботи секції було продемонстровано існуючі бази даних на фонди відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, електронні копії книжкових пам'яток. Зав. відділу **Г. І. Ковальчук** представила присутнім бази даних інкунабулів, палеотипів, кирилических стародруків, видань громадянського друку, рідкісних і цінних видань XIX–XX ст., зупинилася на деяких проблемах їх створення. Особливо було наголошено на критеріях відбору книг для виготовлення повнотекстових копій. Так, існуючий наразі масив повнотекстових цифрових копій можна умовно поділити за кількома напрямками. Це, по-перше, копії унікальних стародруків, що існують у світі в 1–2-х примірниках. Другий напрям відбору – філософські твори українських мислителів XVII–XVIII ст.: Лазаря Барановича, Інокентія Гізеля, Іонікія Галятовського, Антонія Радивіловського та ін., що досі не перевидавалися, хоча вони становлять значну цінність для історії вітчизняної культури та науки. Ще один масив – це рідкісні та цінні видання почаївської друкарні як однієї з найменш досліджених українсь-

ких друкарень. НБУВ завершує в цьому році спільний проект з колегами Бібліотеки Російської академії наук, підтриманий Російським гуманітарним науковим фондом та Президією НАН України, щодо укладання наукових каталогів почаївських стародруків і їх дослідження. Саме з цим пов'язаний ще один електронний продукт, презентований Г. І. Ковальчук, – база художніх оздоб почаївських стародруків, своєрідний альбом художнього оформлення цих видань, який підготовлений співробітниками відділу стародруків та рідкісних видань спільно з фотографом НБУВ О. І. Петренком. Після виставлення з часом цього альбому у відкритому доступі спеціалісти на місцях матимуть унікальну можливість для ідентифікації неатрибутованих чи неправильно атрибутованих друків зі своїх фондів.

І презентація електронних ресурсів книжкових пам'яток, що зберігаються у НБУВ, і обговорення відповідних проблем щодо роботи з рідкісними та цінними книгами викликала жвавий інтерес учасників, підтвердили актуальність даної діяльності, необхідність розроблення певних інструкцій, стандартів, залучення спеціалістів, які мають відповідні технічну освіту та кваліфікацію, доцільність координації зусиль фахівців різних установ, що працюють з книжковими пам'ятками – гордістю будь-якої книгозбірні.

М. Іваннікова,

зав. відділу НБУВ, канд. іст. наук

Г. Ковальчук,

зав. відділу НБУВ,

д-р іст. наук, професор